

Dynamiek in stadswijken: sociale stijging en verhuizingen

Matthieu Permentier¹⁾, Marjolijn Das²⁾ en Karin Wittebrood¹⁾

De 40 aandachtswijken die in 2007 door minister Vogelaar zijn aangewezen, zijn in de periode 1999–2008 in vergelijking met de sociaaleconomische positie van de andere stadswijken tamelijk stabiel gebleven. Ook de sociaaleconomische ontwikkeling van de bewoners was gelijk aan die van andere stadsbewoners. Net als andere stadswijken kunnen aandachtswijken als springplank fungeren: onder personen die zich nieuw vestigden waren lage-inkomstengroepen oververtegenwoordigd, terwijl de mensen die in de wijk bleven wonen vaker sociaal stegen dan daalden, en ook de vertrekkers vaker sociale stijgers waren.

Inleiding

In 2007 maakte minister Vogelaar voor Wonen, Wijken en Integratie (WWI) bekend dat 40 wijken extra geld en aandacht krijgen met als doel in tien jaar van deze probleemwijken weer prachtwijken te maken (TK 2006/2007). Deze probleemwijken, ook wel krachtwijken of aandachtswijken genoemd, worden gekenmerkt door een opeenstapeling van uiteenlopende problemen, variërend van hoge (jeugd) werkloosheid en gebrekkige inburgering tot gezondheidsachterstanden en een verloederde omgeving (VROM/WWI 2007).

Binnen het krachtwijkenbeleid wordt enerzijds beoogd om bewoners te stimuleren een betere maatschappelijke positie te bereiken en anderzijds om de sociale stijgers en de middenklasse te (blijven) binden aan de wijk, met als doel de sociaaleconomische positie van de wijken te verbeteren.

Verschillende mechanismen liggen ten grondslag aan veranderingen in de sociaaleconomische positie van wijken. In de eerste plaats kan de positie van wijken veranderen doordat de sociaaleconomische positie van de bewoners verbetert of verslechtert: sociale stijging of daling. Het behouden van sociale stijgers voor de wijk neemt in het krachtwijkenbeleid een prominente plaats in, omdat sociale stijgers zouden kunnen fungeren als rolmodel voor andere bewoners (VROM-raad, 2006). Met name in de aandachtswijken wordt belang gehecht aan de aanwezigheid van dit mechanisme, omdat hiermee zou worden voorkomen dat een (verdere) marginalisering van een deel van de bevolking plaatsvindt.

In de tweede plaats kunnen wijken veranderen doordat de sociaaleconomische positie van vertrekkers en vestigers verschilt. Als vooral sociale stijgers en de sociale middenklasse de wijk verlaten en er daarvoor in de plaats steeds meer mensen komen wonen met lage inkomens, zal de bevolkingssamenstelling van de wijk 'verarmen'. Uit buitenlands onderzoek blijkt dat dit vertrek kan leiden tot negatieve

socialisering van de achterblijvers. Zo zou een 'armoede-cultuur' kunnen ontstaan in wijken met een eenzijdig samengestelde arme bevolking (Lewis, 1968) met afwijken van de normen die de kans op succes op de arbeidsmarkt verkleinen. Ook het ontbreken van rolmodellen, waardevolle contacten en informatie-uitwisseling met de middenklasse zou problematisch zijn, omdat juist die contacten kunnen leiden tot sociaaleconomische verbetering voor mensen met weinig kansen (Wilson 1987). In de Nederlandse context is tot nu toe nauwelijks ondersteuning gevonden voor deze socialisatiemechanismen (zie bv. Kleinhans 2005; Bolt en Van Kempen 2008; Van Eijk 2011).

Dit artikel beantwoordt de vraag in welke mate de sociaaleconomische positie van wijken is gewijzigd door veranderingen in de sociaaleconomische positie van individuele bewoners en door selectieve in- en uitstroom van bewoners.

Methode

Dit onderzoek gebruikt integrale data over de gehele Nederlandse bevolking uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (zie onderstaand kader). Het voor dit onderzoek geconstrueerde databestand bevat demografische en sociaaleconomische kenmerken van personen en huishoudens (exclusief institutionele huishoudens) en van de woonlocatie (viercijferig postcodegebied) over de periode 1999–2008 (voor meer informatie zie: Permentier et al. 2010). De gegevens die we presenteren gaan over de ruim vijf miljoen bewoners van de 695 stedelijke woonwijken uit de 31 grote gemeenten.

De cijfers in dit onderzoek zijn samengesteld uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (Bakker, 2008, Permentier et al., 2010). Het SSB is niet één bestand, maar een stelsel van onderling koppelbare registers en enquêtes, vaak op persoonsniveau, die onderling op elkaar zijn afgestemd en zoveel mogelijk consistent gemaakt. De meeste gegevens – waaronder alle gegevens die in dit onderzoek zijn gebruikt – zijn integraal beschikbaar voor de gehele bevolking van Nederland. Daardoor is het mogelijk om dwarsverbanden te leggen tussen verschillende thema's, in te zoomen op kleine groepen in de samenleving, en diepregionaal onderzoek te verrichten. Gegevens op wijkniveau worden verkregen door de individuele gegevens te aggregeren. Dit onderzoek gebruikt demografische gegevens afkomstig uit de Gemeentelijke Basisadministratie en gegevens over arbeidsmarktpositie en inkomens afkomstig van onder andere de belastingdienst, het UWV en gemeenten. Het onderzoek gebruikt standgegevens van de laatste vrijdag van september. Dit peilmoment heeft weinig last van dag- en seizoeninvloeden in aantallen uitkeringen en banen, waardoor de sociaaleconomische cijfers over de jaren heen goed vergelijkbaar zijn.

¹⁾ Sociaal en Cultureel Planbureau.

²⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek.

Het SSB bevat informatie over het viercijferig postcodegebied waarbinnen individuen woonachtig zijn. Daarnaast is binnen het SSB een variabele geconstrueerd die aangeeft of personen zijn verhuisd tussen twee peilmomenten (ultimo september jaar t en ultimo september jaar $t+1$), op basis van een verandering van het adres. In dit artikel worden de volgende groepen onderscheiden: blijvers, doorstromers, vertrekkers en vestigers. Blijvers zijn degenen die, in een periode van een jaar, niet verhuizen, doorstromers verhuizen binnen hun eigen wijk, vertrekkers verlaten de wijk en vestigers komen daar wonen. Om deze groepen te onderscheiden zijn altijd gegevens nodig van ten minste twee momenten.

De gegevens over inkomsten hebben uitsluitend betrekking op inkomsten uit arbeid, winst, uitkering, pensioen en studiefinanciering. Inkomsten uit onder andere vermogen, alimentatie, huurtoeslag en kinderbijslag zijn niet meegenomen. Er wordt gebruik gemaakt van het zogenoemde fiscaal maandloon: dit is het loon vóór de loonheffing, dat wil zeggen het brutoloon verminderd met onder andere de pensioenpremie en de WW-premie. Tot de lage inkomstengroep behoren alle bewoners die binnen de 0–20 procent van de Nederlandse inkomstenverdeling vallen op basis van hun gestandaardiseerde huishoudensmaandinkomsten (gestandaardiseerd naar huishoudsamenstelling). Bewoners die binnen de 80–100 procent van de inkomstenverdeling vallen behoren tot de hoge inkomstengroep, en bewoners die tussen de 20 procent en 80 procent valt behoren tot de midden-groep. De inkomstengroepen zijn gebaseerd op de relatieve inkomstenverdeling van het betreffende jaar (zie Wittebrood en Permentier, 2011, voor een verdere toelichting).

Sociale stijgers zijn personen die qua positie in de relatieve inkomstenverdeling van het ene jaar op het andere minimaal 5 percentielen gestegen zijn. De percentielen van de inkomstenverdeling zijn voor beide jaren afzonderlijk vastgesteld. Sociale dalers zijn van het ene jaar op het andere minimaal 5 percentielen gedaald in de inkomstenverdeling. De omvang van de inkomstenverandering is overigens niet gecorrigeerd voor inflatie, waardoor de omvang van de stijging overschat en de daling waarschijnlijk onderschat wordt.

Resultaten

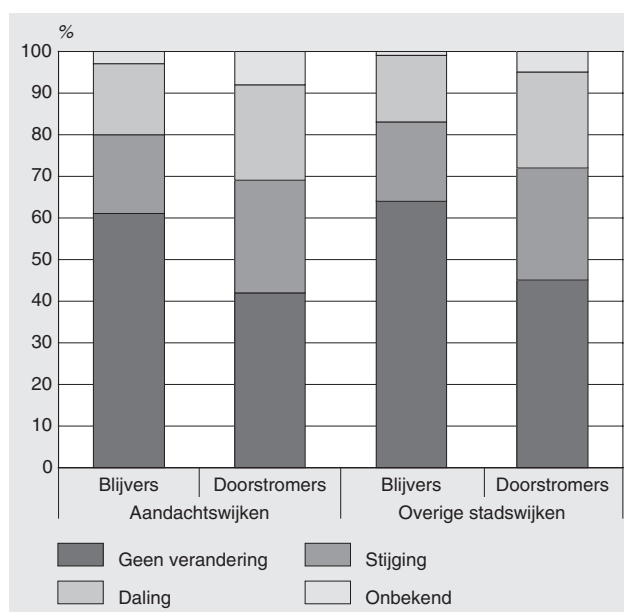
Het zal geen verbazing wekken dat de sociaaleconomische positie van aandachtswijken ongunstiger is dan die van andere stedelijke woonwijken. De aandachtswijken zijn immers mede geselecteerd op sociaaleconomische achterstand. Opvallender is dat de ontwikkelingen daarin nauwelijks verschillen tussen de aandachtswijken en de andere wijken (zie bijlage tabel 1).

Achter deze relatieve stabiliteit kan toch een aanzienlijke individuele dynamiek plaatsvinden, zoals in de inleiding van dit artikel al is betoogd.

Sociale stijgers en dalers binnen de wijk

Ruim 20 procent van de bewoners die in de wijk bleven wonen, stegen substantieel in huishoudinkomsten tussen 2007 en 2008 (grafiek 1; zie bijlage tabel 2 voor de absolute aantallen blijvers en doorstromers). De stijging is voor de doorstromers aanzienlijk hoger (27 procent) dan voor de blijvers (19 procent). Deze patronen zijn hetzelfde voor zowel de aandachtswijken als voor de andere stadswijken. Wel zien we dat de omvang van de inkomstenstijging in de aandachtswijken iets geringer is dan in de rest van de wijken. Dit komt wellicht doordat de inkomsten zelf ook gemiddeld lager zijn in aandachtswijken. Bij bijna 20 procent van de bewoners dalen de inkomsten substantieel. Ook hierbij zijn er geen verschillen tussen de aandachtswijken en de andere wijken. De mate van inkomstendaling verschilt wel: in aandachtswijken is deze geringer dan in de overige stadswijken. Verder komt inkomstendaling vaker voor bij doorstromers dan bij blijvers. Ook de omvang van de daling bij de doorstromers is hoger dan bij de blijvers. Deze patronen zijn stabiel over de tijd, de gehele periode 1999–2008 geeft hetzelfde beeld. Het aandeel sociale stijgers is in alle stadswijken iets hoger dan het aandeel dalers. Net als alle stadswijken kunnen ook aandachtswijken dus als springplank of roltrap fungeren voor bewoners –zie volgende alinea.

1. Sociaaleconomische verandering onder wijkbewoners, 2007–2008

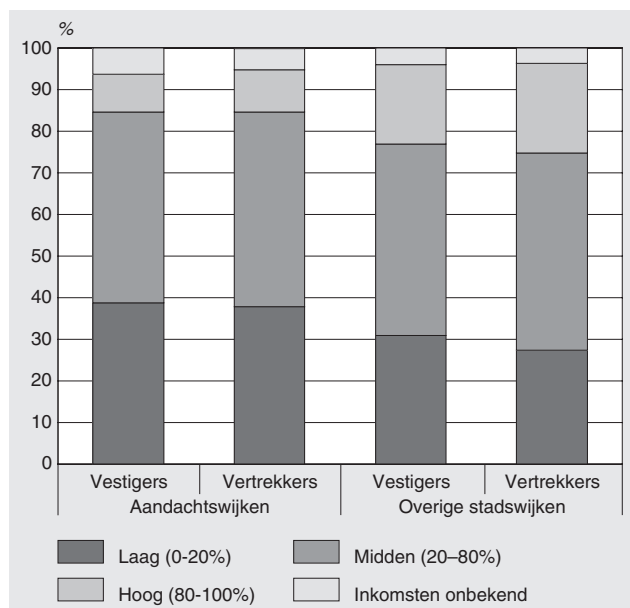
Selectieve in- en uitstroom van wijkbewoners

De bevolkingssamenstelling in een wijk kan niet alleen wijzigen doordat zittende bewoners een sociaaleconomische ontwikkeling doormaken, maar ook door selectieve migratie. Daarvan is sprake als de mensen die zich vestigen in een wijk erg verschillen van de vertrekkers uit die wijk. Het proces van selectieve migratie kan een belangrijke functie vervullen wanneer wijken als springplank fungeren (cf. Fielding, 1992). In zogenoemde starterswijken is het gebruikelijk dat de kenmerken van de vertrekkers verschillen van die van de

vestigers. In deze wijken (vaak aan de onderkant van de woningmarkt) vestigen zich jonge mensen aan het begin van hun wooncarrière. Zij blijven hier een aantal jaar wonen en maken in die tijd een sociaaleconomische stijging door. Vervolgens verlaten ze de wijk, onder meer vanwege gezinsvorming en gezinsuitbreiding. Deze vertrekkers worden dan wederom opgevolgd door jonge mensen die een vergelijkbare ontwikkeling doormaken.

Van selectieve migratie lijkt weinig sprake in zowel aandachtswijken als andere stadswijken. Vestigers verschillen slechts in geringe mate van de vertrekkers (*grafiek 2*). Zowel in de aandachtswijken als in de andere wijken zien we dat onder de vestigers de lage-inkomstengroep omvangrijker is dan onder de vertrekkers, maar in de periode 2007–2008 waren deze verschillen bijzonder gering. In andere jaren waren zij iets groter. Deze beperkte selectieve migratie heeft dus weinig invloed op de sociaaleconomische positie van de wijk als geheel. Vaak wordt aangenomen dat er met name in aandachtswijken veel selectieve migratie is, waarbij de middenklasse de wijk 'ontvlucht' en kansarmen hun plek innemen. In werkelijkheid blijkt de mate van selectieve migratie naar inkomsten klein te zijn, en nauwelijks te verschillen tussen de aandachtswijken en de andere wijken.

2. In- en uitstroom naar inkomstengroep in aandachtswijken en overige stadswijken, 2007-2008

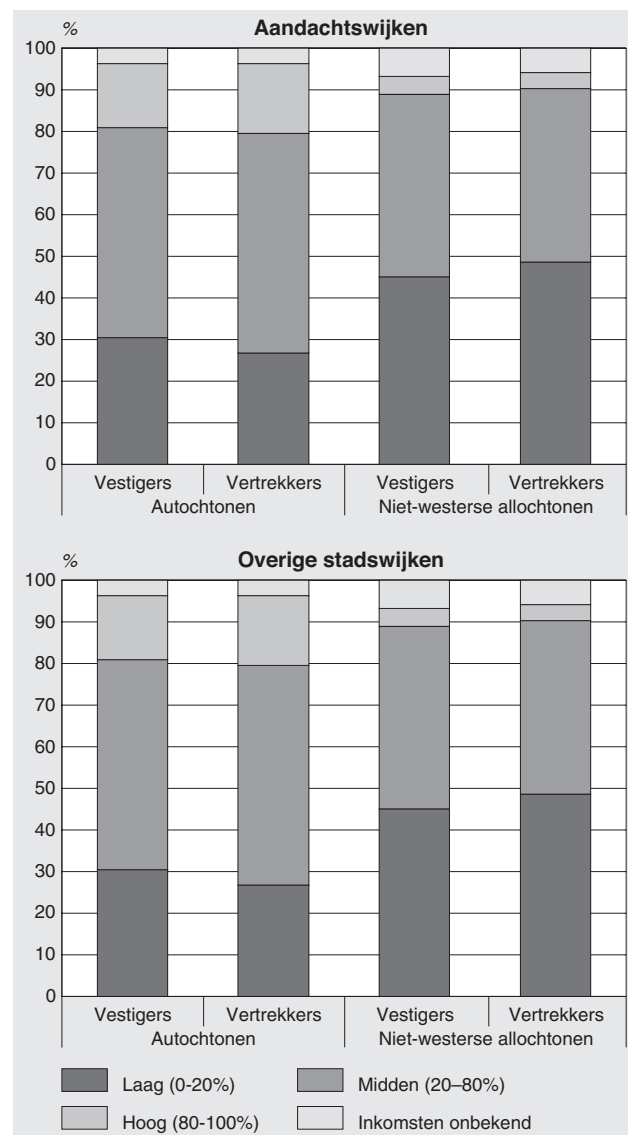

De bewoners zonder inkomstenverandering en de sociale stijgers zijn iets oververtegenwoordigd onder de vertrekkers, terwijl de sociale dalers oververtegenwoordigd zijn onder de vestigers. Bewoners met stabiel werk vertrekken ook iets vaker. Wederom is er weinig verschil tussen aandachtswijken en andere wijken. In combinatie met het gegeven dat zittende bewoners vaker stijgers zijn dan dalers, en dat de wijken als geheel over de jaren heen nauwelijks veranderen qua sociaaleconomische samenstelling, ondersteunt dit het idee dat de stadswijk (ongeacht of het een aandachtswijk is of niet) als springplank fungeert, waarbij sociale stijgers de wijk verlaten en een lagere-inkomstengroep zich vestigt.

Naast de inkomsten van bewoners is ook de etnische herkomst van belang bij patronen van (selectieve) migratie (Bolt et al. 2008). Dit geldt zeker in aandachtswijken. Het aandeel niet-westerse allochtonen is sterk oververtegenwoordigd in de lage-inkomstengroep en deze oververtegenwoordiging is het grootst in de aandachtswijken. Zo behoorde in 2008 49 procent van de niet-westerse allochtonen in de aandachtswijken tot de lage-inkomstengroep, terwijl dit onder de autochtonen 24 procent was (*grafiek 3*). Het is onder meer door deze relatief lage inkomsten, dat de niet-westerse allochtonen zijn aangewezen op de minder aantrekkelijke delen van de woningmarkt, zoals in de aandachtswijken (Bolt et al., 2008). Aan de andere kant hebben met name de niet-westerse allochtonen een relatief sterke binding met hun wijk (Kullberg et al., 2009). Niet-westerse allochtonen zijn dan ook relatief vaak doorstromers: verhuizers binnen hun eigen wijk.

Doordat de nieuwe vestigers vaker lage inkomsten hebben dan de vertrekkers, neemt onder autochtonen het aandeel mensen met lage inkomsten in alle stadswijken toe, terwijl het aandeel mensen met midden- en hoge inkomsten iets

3. In- en uitstroom naar herkomst en inkomstengroep, 2007-2008

afneemt. Dit patroon is sterker aanwezig in de aandachtswijken. De niet-westerse allochtonen laten sinds een aantal jaren een ander beeld zien, en dan vooral in de aandachtswijken. In de aandachtswijken is de lage-inkomstengroep oververtegenwoordigd onder de vertrekkers, terwijl de midden- en hoge-inkomstengroepen zich juist vaker vestigen. Mogelijk, maar niet onderzocht in deze studie, verhuizen niet-westerse allochtonen met lage inkomsten naar huurwoningen in groeikernen of andere lage-inkomstewijken in de stad en verhuist de allochtone middenklasse naar nieuwe koopwoningen in de aandachtswijk. In aandachtswijken wordt de vertrekkende autochtone middenklasse dus vervangen door een middenklasse met een niet-westerse achtergrond, waardoor in sociaaleconomisch opzicht de aandachtswijken redelijk stabiel blijven.

De westerse allochtonen volgen een patroon dat overeenkomt met dat van autochtonen (niet in de grafiek). Wel is er in de meest recente jaren een zeer sterke toename van westerse allochtonen met lage inkomsten. Dit betreft waarschijnlijk Midden- en Oost-Europese werkmigranten, die na 1 januari 2007 (toen de grens werd opengesteld voor werknemers van nieuwe EU-lidstaten) in aantal sterk zijn toenamen.

Conclusies

Hoewel de sociaaleconomische positie van aandachtswijken gemiddeld genomen slechter is dan die van andere stadswijken, hebben aandachtswijken zich de afgelopen tien jaar niet veel anders ontwikkeld dan andere stadswijken. De bevolkingssamenstelling in wijken is dan ook redelijk stabiel. In zowel de aandachtswijken als de andere stedelijke woonwijken was in geringe mate sprake van selectieve migratie: de vertrekkers werden 'vervangen' door nieuwe bewoners (vestigers) waarbij de vertrekkers een iets hogere sociaaleconomische positie hadden dan de vestigers. Daarnaast kenden de aandachtswijken een ongeveer even groot aandeel sociale stijgers als andere stadswijken. Net als andere stadswijken lijken ook aandachtswijken een functie als springplank te kunnen hebben. In aandachtswijken behoorden vertrekkende autochtonen vaker tot de midden- of hoge inkomstengroep dan zich vestigende autochtonen, terwijl dat onder niet-westerse allochtonen andersom lag. De afgelopen tien jaar is dus een 'allochtone middenklasse' begonnen zich te vestigen in aandachtswijken, mogelijk in nieuwe koopwoningen die hier in het kader van herstructurering zijn gebouwd.

Het functioneren van stadswijken als springplank betekent dat de bewoners hun sociaaleconomische positie kunnen verbeteren. Het aandeel sociale stijgers (rond de 20 procent) is in de aandachtswijken ongeveer even groot als in andere wijken. Er zijn dan ook geen aanwijzingen dat de mogelijkheden tot sociale stijging in de aandachtswijken veel geringer zouden zijn. Ook is er geen indicatie dat de mogelijkheden tot sociale stijging de afgelopen tien jaar zijn afgenomen.

Literatuur

Bakker, B.F.M., 2008, De stand van het Sociaal Statistisch Bestand. Bevolkingstrends 56(2), blz. 14–18.

Bolt, G. en R. van Kempen, 2008, De Mantra van de Mix. Forum, Utrecht.

Bolt, G., R. van Kempen en M. van Ham, 2008, Minority ethnic groups in the Dutch housing market: spatial segregation, relocation dynamics and housing policy. Urban studies 45(7), blz. 1359–1384.

Eijk, G. van, 2011, Unequal networks: spatial segregation, relationships and inequality in the city. IOS Press, Amsterdam.

Fielding A.J., 1992, Migration and social mobility: South East England as an escalator region. Regional Studies 26(1), blz. 1–15.

Kleinhans, R., 2005, Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting. Delft University Press, Delft.

Kullberg, J., J. Dagevos en M. Vervoort, 2009, Goede burens kun je niet kopen. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Lewis, O., 1968, The culture of poverty. In: Monynihan, D.P. (ed.), On understanding poverty: Perspectives from the social sciences, blz. 187–200. Basic Books, New York.

Permentier, M., K. Wittebrood, M. Das en G. van Daalen, 2010, Registers over wijken: mogelijkheden en beperkingen van het Sociaal Statistisch Bestand voor het onderzoek 'Sociale dynamiek in de wijk'. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

TK, 2006/2007, Aanpak wijken. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 30995, nr. 1.

Vries, A. de, B. Hamers en J. Latten, 2006, Inkomensdynamiek en achterliggende verhuisstromen. Bevolkingstrends (54)4, blz. 41–45.

VROM/WWI, 2007, Actieplan Krachtwijken: van aandachtswijk naar krachtwijk. Ministerie van VROM/WWI, Den Haag.

VROM-raad, 2006, Stad en stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing. VROM-raad, Den Haag.

Wilson, W.J., 1987, The truly disadvantaged. The innercity, the underclass and public policy. The University of Chicago Press, Chicago.

Wittebrood, K. en M. Permentier m.m.v. F. Pinkster, 2011, Wonen, wijken & interventies: krachtwijkenbeleid in perspectief. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

Bijlagen

Tabel 1A
Sociaaleconomische positie¹⁾ van bewoners van aandachtswijken, 1999–2008

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	%									
Laag (0–20%)	35,0	35,0	35,5	36,1	36,7	37,7	37,6	35,9	37,3	37,0
Midden (20–80%)	53,5	53,5	52,9	52,5	52,0	51,1	51,0	52,1	51,6	51,7
Hoog (80–100%)	8,1	8,5	8,4	8,2	7,9	7,9	7,9	8,3	8,6	8,7
Onbekend	3,3	3,0	3,2	3,2	3,4	3,3	3,4	3,7	2,6	2,6

¹⁾ Op basis van maandinkomsten van het huishouden.

Tabel 1B
Sociaaleconomische positie¹⁾ van bewoners van overige stadswijken, 1999–2008

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	%									
Laag (0–20%)	20,6	20,4	20,3	20,3	20,5	20,7	21,0	20,0	20,5	20,5
Midden (20–80%)	57,8	57,8	57,6	57,3	57,1	56,4	56,2	56,6	56,6	56,5
Hoog (80–100%)	19,5	19,7	20,0	20,3	20,4	20,4	20,7	21,1	21,4	21,6
Onbekend	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,0	2,1	2,3	1,4	1,4

¹⁾ Op basis van maandinkomsten van het huishouden.

Tabel 2
Aantal bewoners naar verhuissstatus en etniciteit in aandachtswijken en overige stadswijken¹⁾, 2007–2008

	Totaal	Autochtonen	Niet-westerse allochtonen	Westerse allochtonen
	x 1 000			
Aandachtswijken (n=83)				
Blijvers	638,6	267,3	311,6	59,7
Doorstromers	18,6	5,7	11,0	1,9
Vertrekkers	88,5	37,0	41,4	10,1
Vestigers	91,1	34,7	42,3	14,1
Overige stadswijken (n=612)				
Blijvers	3960,2	2915,1	602,1	443,0
Doorstromers	91,1	62,8	17,2	11,1
Vertrekkers	425,8	285,3	83,3	57,2
Vestigers	453,1	283,3	94,8	75,0

¹⁾ Absolute aantallen.